

ZBIGNIEW HUNDERT

<https://orcid.org/0000-0002-5088-2465>

Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum

Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego

RELIKT PRZESZŁOŚCI CZY ISTOTNY STAŁY DOCHÓD?
WPLYWY I ROZCHODY Z KORONNYCH
PROWENTÓW ORDYNARYJNYCH W PIERWSZEJ DEKADZIE
RZĄDÓW JANA III (1674–1683)

Zarys treści: Artykuł omawia poszczególne podatki stałe w Koronie w pierwszej dekadzie rządów Jana III Sobieskiego (1674–1683). Jego celem jest ogólna charakterystyka świadczeń zwanych prowentami ordynaryjnymi oraz znalezienie odpowiedzi na pytania, jakie były z nich wpływy, na co je przeznaczano oraz jakie było ich ogólne znaczenie w systemie podatkowym Korony? Rozważania mają dotyczyć okresu, w którym Rzeczpospolita borykała się z kłopotami finansowanymi spowodowanymi kosztami prowadzonej do 1676 r. wojny z Portą Ottomańską.

The content outline: This article discusses individual fixed taxes in the Crown in the first decade of John III Sobieski's reign (1674–1683). Its aim is a general description of ordinary revenues called in Polish *prowenty ordynaryjne* and an answer to the questions: what were the profits from them, what were they used for, and what was their general significance in the tax system of the Crown? The reflections concern the period when the Commonwealth was struggling with financial problems caused by the costs of the war with the Ottoman Empire lasting until 1676.

Słowa kluczowe: kwarta, pogłównne żydowskie, składne winne, cła koronne, donatywa kupiecka, skarb koronny

Keywords: quarter, Jewish poll tax, wine taxes, Crown duty, merchant's donation, Crown treasury

Wbrew obiegiwym opiniom pobór świadczeń na rzecz skarbu centralnego w siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej nie był uzależniony

wyłącznie od decyzji sejmowych, ponieważ istniały tzw. prowenty ordynaryjne. Stanowiły one dochód przede wszystkim skarbu koronnego. W drugiej połowie XVII w. obejmowały kwartę (starą, nową, kwadruplę), cła (wielko-, małopolskie, ruskie oraz aukcję celną), donatywę kupiecką, pogłówny żydowski, składne winne i aukcję składnego winnego. Dochody z prowentów nie były jednak w stanie pokryć najistotniejszych potrzeb państwowych. Pytanie zatem, na jakie cele starczyły i czy istniejąca forma administrowania tymi świadczeniami, ukształtowana wiele lat wcześniej, była w stanie sprostać wymogom epoki Sobieskiego? Analiza tego problemu będzie przeprowadzana dla pierwszej dekady rządów Jana III (1674–1683), z uwzględnieniem rachunków sejmowych (od sejmu koronacyjnego w 1676 r. do sejmu warszawskiego w 1685 r.)¹, które ilustrowały wpływy (perceptę) i rozchód (dystrybutę) wszystkich podatków nadzorowanych centralnie, w tym prowentów ordynaryjnych. Analiza tego materiału oraz innych źródeł proveniencji skarbowej (np. księgi wpływów i rozchodów prowentów ordynaryjnych podskarbiego koronnego Jana Andrzeja Morsztyna za lata 1668–1675²) ma na celu nie tylko określenie celów, na jakie przeznaczano wpływy z prowentów, ale też znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy cele te były obrane właściwie i czy system prowentów powinien być rozwijany, czy może jednak zaniechany? Okres uwzględniony w tych badaniach nie został wybrany przypadkowo, ponieważ pomiędzy 1673 a 1683 r. kilkakrotnie uchwalono wysokie podatki nadzwyczajne, z wielokrotnością pogłównego na czele. Rola prowentów w tym okresie, z tak wysokimi podatkami ekstraordynaryjnymi w tle, powinna być jeszcze łatwiejsza do oceny.

Tematyka podatkowo-skarbowa w dobie panowania Jana III nie cieszy się dużym zainteresowaniem badaczy. Nadal podstawowym źródłem wiedzy są nieco przestarzałe opracowania Michała Nycza i przede wszystkim Romana Rybarskiego. Ta pierwsza nawiązuje w narracji do czasów Sobieskiego przy omawianiu genezy reform skarbowych sejmu niemego, druga natomiast to studium na temat pieniądza i skarbu w dobie panowania trzech kolejnych władców – Jana II Kazimierza, Michała I Korybuta i Jana III – ze zwięzłą charakterystyką wszystkich rodzajów

¹ AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego (dalej: ASK) II, sygn. 63 (rachunki sejmu koronacyjnego w 1676 r.), sygn. 63a (sejmu nadzwyczajnego w 1677 r.), sygn. 64 (sejmu grodzieńskiego w 1678/1679 r.), sygn. 65 (sejmu warszawskiego w 1681 r.), sygn. 66–67 (sejmu warszawskiego w 1683 r.), sygn. 68 (sejmu warszawskiego w 1685 r.).

² AGAD, ASK I, sygn. 153, Manual prowentów Rzptej ordynaryjnych, a to za urzędu podskarbstwa jaśnie wielm. jmści pana Jana Andrzeja z Raciborska Morstina, podskarbiego wielkiego koronnego, kowalskiego, zawihostskiego, tucholskiego &c starosty, 1676 r.

podatków³. W ostatnich latach problematyce podatkowej w dobie panowania Sobieskiego swoje studium poświęcił w zasadzie tylko Robert Kołodziej⁴, choć o tę tematykę – tyle że z perspektywy litewskiej – otarła się też Anna Filipczak-Kocur⁵. Osobne studium dotyczące specyficznego świadczenia, którym była hiberna, przygotował Jan Jerzy Sowa. Zagadnienia natury skarbowej i podatkowej ten sam autor podjął również w innym miejscu, omawiając wysiłek Jana III w finansowaniu wojska w latach 1690–1696⁶. Zagadnienia skarbowości i podatków w okresie panowania drugiego z „królów rodaków” pojawiają się często na marginesie licznych monografii i syntez, które niestety nie są wolne od błędów. Próżno w nich także szukać nowych i istotnych ustaleń, które byłyby efektem szeroko zakrojonej kwerendy, obejmującej źródła proveniencji skarbowej. Niniejszy tekst, choć nie aspiruje do miana pełnego omówienia tematyki podatków stałych w czasach Sobieskiego, to na pewno jest pierwszym opracowaniem, gdzie prowenty zwyczajne są głównym przedmiotem rozważań.

Prowentem ordynaryjnym o sprecyzowanym przeznaczeniu, w chwili jego ustanowienia w 1563 r., była kwarta, czyli świadczenie w wysokości 1/4, a w zasadzie (od 1567 r.) 1/5 dochodów ze wszystkich królewskich czyn w Koronie: dóbr ziemskich, ceł oraz żup solnych. Kwarta – nadzorowana centralnie przez podskarbiego koronnego, jego urzędników

³ M. Nycz, *Geneza reform skarbowych Sejmu Niemego. Studium z dziejów skarbowo-wojskowych z lat 1697–1717*, Oświęcim 2016 (wyd. 1: Poznań 1938); R. Rybarski, *Skarb i pieniądź za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939.

⁴ R. Kołodziej, *Funkcjonowanie systemu podatkowego Rzeczypospolitej i jego wpływ na wojnę z Turcją w czasach Jana III Sobieskiego*, w: *Pecunia nervus belli. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV–XVII wieku*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, F. Wolański, Katowice 2016, s. 239–252.

⁵ A. Filipczak-Kocur, *Od Chocimia do Żórawna (Żurawna). Finansowy udział Wielkiego Księstwa Litewskiego w kampaniach wojennych 1673–1676*, w: *Armia i społeczeństwo*, red. T. Ciesielski, Zabrze 2009 (Studia Historyczno-Wojskowe, 3), s. 130–137 (w wersji ang.: *The Financial Contribution of the Grand Duchy of Lithuania to the War Campaigns in the Years 1673–1676*, w: *Проблем інтэграцыі і інкарпарацыі ў развіцці Цэнтральнай і Усходняй Еўропы ў перыяд ранняга Новага часу*, red. С. Сокал, А. Янушкевіч, Мінск 2010, s. 358–366); też, *Finanse litewskie za podskarbiego Hieronima Kryszpina Kirszenszteina 1663–1676*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 14, 2011, s. 41–85.

⁶ J.J. Sowa, *Nervus belli czy finansowe jarzmo Ligi Świętej? Skarb hibernowy a finansowanie wysiłku wojennego Korony 1685–1700*, w: *Jarzmo Ligi Świętej? Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1684–1696*, red. D. Milewski, Warszawa 2017, s. 137–159; tenże, *Najtrudniejsze lata wielkiego wodza? Jan III Sobieski a wysiłek wojenny Rzeczypospolitej w latach 1690–1696*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 146, 2019, z. 2, s. 495–508.

z pisarzem kwarcianym na czele oraz komisję powoływaną przez sejmy – była płacona na potrzeby stałej armii, która dzięki temu świadczeniu zyskała miano kwarcianej. Skarb kwarciany był przechowywany w Rawie Mazowieckiej. W omawianym okresie kwarta obejmowała już trzy segmenty: kwartę starą, nową – ustanowioną w 1632 r. na potrzeby artylerii (nie płaciły jej cła królewskie, żupy, kopalnie oraz ekonomie) oraz kwadrupłę, wprowadzoną w 1658 r. Ten ostatni segment obejmował świadczenie płacone przez nowego dysponenta królewszczyzny, który winien uiścić kwartę poczwórną (czyli niemal cały swój roczny dochód) w pierwszym roku swojej dzierżawy (licząc realnie od dnia objęcia zarządu). Jak wynika ze znanych badań, opartych w dużej mierze na rachunkach sejmowych, średni dochód z kwarty w omawianych latach wynosił 250 tys. zł⁷. Nie była to więc kwota, która mogła realnie sprostać potrzebom stałej armii koronnej, czego dowodzi przykład systemu finansowania wojska w latach 1667–1673. W tym okresie armia koronna objęta była etatem pokojowym, liczącym 12 850 stawek żołdu, z których 12 150 opłacanych było przez samorządy lokalne, z pominięciem skarbu centralnego. Pozostała część, czyli pięć chorągwi husarskich w sile 700 koni, zostało oddane na utrzymanie skarbu kwarcianego. Nie była to ani cała koronna husaria (w 1670 r. osiągnęła ona pułap 11 chorągwi w sile 1360 koni), ani liczący się procent (5%) całości zredukowanej do etatu pokojowego (!) armii komputowej. Mimo to roczne uposażenie dla tych chorągwi (142 800 zł) pochłaniało niemal cały dochód z kwarty starej⁸. Mało tego, w latach 1669 i 1672 wpływy z kwarty starej były niższe (średnio nieco ponad 130 tys. zł) od wysokości żołdu husarii, na który ta kwarta miała wystarczyć (tu dziury łątano pozostałą kwartą, w tym kwadrupłą, z której wpływy liczyły średnio 15 tys. rocznie)⁹. Te zależności dowodzą, że kwarta w wydatkach na wojsko, nawet w okresie pokoju, nie mogła odgrywać większej roli.

Do 1673 r. kwartę starą (ale nie tylko) przeznaczano jeszcze na dwa garnizony ordynaryjne – Lubowli i Pucka. Nie były to jednak duże sumy,

⁷ Zob. M. Nycz, dz. cyt., s. 25–32; R. Rybarski, dz. cyt., s. 157–172; A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648. Projekty, ustawy, realizacja*, Warszawa 2006, s. 14–22.

⁸ Z. Hundert, *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, wyd. 2. popr. i uzup., Oświęcim 2019, s. 46–75, 80–82, 211–214.

⁹ Zob. AGAD, ASK I, sygn. 153, Manual prowentów Rzptej ordynaryjnych, a to za urzędu podskarbstwa jaśnie wielm. jmści pana Jana Andrzeja z Raciborska Morstina, podskarbiego wielkiego koronnego, kowalskiego, zawihostskiego, tucholskiego &c starosty, 1676 r., k. 15–20.

pozwalaly one bowiem pokryć koszty służby kwartalnej od 30 (Lubowla) do 45 żołnierzy (Puck). Co jednak ważne, garnizon Pucka był finansowany z kwarty puckiej, a załoga Lubowli z kwarty spiskiej (w obu przypadkach starej i nowej), co oznacza, że środki z tych podatków nie trafiały do skarbu rawskiego, a bezpośrednio do miejscowych załóg¹⁰. Upraszczało to sprawę przekazania pieniędzy żołnierzom, ale brak w tym przypadku nadzoru centralnego stwarzał pole do nadużyć. Sama załoga Lubowli już w 1674 r. weszła do ogólnego komputu armii koronnej, co oznacza, że w całości opłacano ją z różnych podatków uchwalanych na wojsko w okresie obowiązywania etatu wojennego 1673–1676¹¹. Garnizon Pucka pozostał nadal finansowany tylko z kwarty puckiej (faktycznie poza komputem wojska), co miało miejsce przez cały omawiany okres i do końca panowania Jana III w 1696 r.¹² Był to zatem drobny, ale stały wydatek skarbu kwarcianego w dobie panowania Sobieskiego. W innych przypadkach, do końca wojny z Turcją w 1676 r., dochody z kwarty wykorzystywano do wypłacania chorągwiom komputowym części należnych im zasług¹³, choć w stosunku do potrzeb kwoty te były niewielkie. Mamy zatem do czynienia z postępującą w początkach panowania Jana III minimalizacją znaczenia kwarty starej.

Kwarta stara utraciła swoją podmiotowość w systemie wydatkowania na wojsko w 1677 r., co stało się na skutek włączenia jej znacznej części do skarbu hibernowego, *nomen omen* dość zbliżonego zasadami funkcjonowania do skarbu kwarcianego. Hiberna również była stałym

¹⁰ Tamże, k. 15–23v; AGAD, ASK II, sygn. 63, Rachunki sejmu koronacyjnego w 1676 r., s. 212. Przy kwartalnym żołdzie pieszym z tego okresu 36 zł suma 6502 zł i 12 gr przeznaczana co rok na załogę Pucka mogła wystarczyć na 45 żołnierzy. W przypadku Lubowli, której wypłacono corocznie sumę 4506 zł, 19 gr i 12 den, kwarta mogła pokryć koszty służby jedynie 30 żołnierzom. Zgodnie zaś z konstytucją 1670 r. ta ostatnia powinna liczyć 120 ludzi; VL, t. 5, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 36.

¹¹ Włączono ją do komputu mocą uchwał konwokacji 1674 r.; VL, t. 5, s. 123. Zgodnie z rachunkami sejmowymi za sam 1674 r. załoga Lubowli otrzymała 14 400 zł, czyli ponad 5 tys. więcej niż za wcześniejsze dwa lata służby (1672–1673), gdy płacono na nią tylko środki z kwarty spiskiej; AGAD, ASK II, sygn. 63, Rachunki sejmu koronacyjnego z 1676 r., s. 212.

¹² Wnioski na podstawie rachunków sejmów w 1678/1679, 1681, 1683, 1685, 1688/1689 i 1699: AGAD, ASK II, sygn. 64, k. 105v, sygn. 65, s. 48, sygn. 66, k. 18, sygn. 68, k. 19v, sygn. 69, k. 13v, sygn. 74, k. 19v; J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1965, s. 198.

¹³ Zob. np. AGAD, ASK VI, sygn. 18, Asygnacja podskarbiego J.A. Morsztyna dla chorągwi pancernej Samuela Prażmowskiego, wojewody płockiego, na sumę 3186 z kwarty starej, Warszawa, 27 VI 1675 r., f. 42; tamże, Asygnacja Morsztyna dla chorągwi husarskiej Andrzeja Potockiego, wojewody kijowskiego, na 1655 zł z kwarty starej, Warszawa, 3 V 1675 r., f. 47.

świadczeniem na wojsko, niezależnym od uchwał sejmowych. Obowiązku jej uiszczania podlegali administratorzy królewszczyzn (ale nie tylko), którzy powinni ją wpłacać do skarbu we Lwowie. W przeciwieństwie do kwarty świadczeniem tym zarządzał nie podskarbi, a hetman, który na corocznych komisjach hibernowych (przy pomocy wojskowej deputacji i od 1670 r. pod nadzorem komisji cywilnej) miał za zadanie dokonać dystrybucji (czyli podziału) dysponowanych środków na odpowiednie oddziały wojskowe¹⁴. Mimo stałego charakteru i podobieństwa do kwarty, hiberna nie była zaliczana do prowentów ordynaryjnych, ponieważ nie była administrowana przez centralne organy skarbowe. W takim też specyficznym funduszu znalazła się w 1677 r. w wysokości 114 tys. zł kwarta stara. Do jej dostarczania na komisje hibernowe zobowiązany był pisarz skarbowy kwarciany, czego dowodem są hetmańskie pokwitowania¹⁵. W ogólnej kwocie hiberny 1 174 000 zł (760 tys. z królewszczyzn, 300 tys. z dóbr duchownych i 114 tys. za skarbu kwarcianego) ustalonej w 1677 r. i wypłacanej w tej wielkości do 1683 r., kwarta stara stanowiła niecałe 10%¹⁶. Tym sposobem kwarta stara dalej miała być przeznaczana na cele wojskowe, ale już tylko jako wsparcie innego funduszu (z części zaś, której nie włączono do hiberny, płacono np. pensje hetmanom). Włączenie do hiberny było zresztą uszczupleniem prerogatyw urzędu podskarbińskiego na rzecz hetmańskiego. Z analizy różnej dokumentacji skarbowej widać, że po włączeniu kwarty do hiberny pisarz kwarciany zaczął *de facto* podlegać władzy buławy, poprzez realizowanie hetmańskich asygnacji hibernowych¹⁷.

¹⁴ J.J. Sowa, *Nervus belli...*, s. 141–142; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 219–227; por. M. Nycz, dz. cyt., s. 32–42; R. Rybarski, dz. cyt., s. 124–133.

¹⁵ Zob. np. Archiwum Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, sygn. 28188MW, Oznajmienie hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jana Jabłonowskiego, iż Kazimierz Kowalkowski, podstoli dobrzyński, pisarz skarbowy kwarciany, „stosując się do konstytucji na sejmie warszawskim 1677 *anni* o hibernie uchwalonej i *subsequently* Anno 1683 reasumowanej”, na komisję hibernową do Lwowa wniósł 114 000 zł z kwarty starej, Lwów, 30 XII 1683 r.

¹⁶ Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie, rkps 426, Skrypt dany na sejmie ad Archivum in anno 1677, s. 538. Przekazanie kwarty starej na poczet funduszu hibernowego zaczęto odnotowywać w rachunkach sejmowych od sejmu grodzieńskiego w 1678/1679 r.; zob. AGAD, ASK II, sygn. 64, k. 105 (za lata 1677 i 1678), sygn. 65, k. 47v (za lata 1679 i 1680), sygn. 66, k. 18 (za lata 1681 i 1682), sygn. 68, k. 10v (za lata 1683 i 1684).

¹⁷ Przykładowo 7 V 1687 r. wojewoda ruski i hetman wielki koronny S.J. Jabłonowski informował regenta kancelarii koronnej Stanisława Antoniego Szczukę, że wysłał do pisarza kwarcianego K. Kowalkowskiego asygnację, by ten wypłacił mu z kwarty jego zwyczajny jurgielt „na buławę” oraz largicję „zwyczajną hibernową”. Widać zatem,

W dobie panowania Jana III swoje podstawowe przeznaczenia – nie licząc drobnych wyjątków – zachowała kwarta nowa, oddana do dyspozycji generała artylerii koronnej Marcina Kątskiego na potrzeby podległej mu formacji. Analiza rachunków sejmowych z omawianego okresu pokazuje, że kwarta nowa nie zawsze była jedynym źródłem dotacji artylerii, ale zawsze źródłem zasadniczym. W wydatkach na nią z lat 1672–1675 w ogólnej sumie 582 450 zł 16 gr i 11 den z kwarty nowej pochodziła istotna część, bo prawie 400 tys. (ok. 69%). W wydatkach za lata 1677–1678, czyli w niecałych 344 956 zł, z kwarty pochodziło blisko 241 778 zł (ok. 71%). W rozliczeniach dotyczących lat 1679–1680 oraz 1681–1682 kwarta nowa była jedynym źródłem dotacji artylerii (za te 4 lata nieco ponad 400 tys. zł), ale w pierwszych latach nowej wojny z Turcją (1683–1684) stanowiła już tylko połowę – niecałe 223 105 zł w ogólnej sumie 443 104 zł, 23 gr i 16 den. Tu istotną rolę odegrała dotacja Stolicy Apostolskiej w wysokości 100 tys. zł¹⁸. Gdyby nie ona, procent kwarty w ogólnych wydatkach na artylerię koronną w tym czasie byłby zbliżony do lat 1672–1675 (bez subsydium papieskiego byłoby to ok. 65%). Na podstawie tego zestawienia należy stwierdzić, że kwarta nowa w pierwszym dziesięcioleciu rządów Jana III była istotnym procentem w dotacji dość wymagającej i wyspecjalizowanej formacji wojskowej, tj. artylerii.

Pozostałe prowenty ordynaryjne nie miały tak sprecyzowanego przeznaczenia jak kwarta. Podobnie jednak jak ona pozostawały pod zarządem centralnym, a ich pobór nie był uzależniony od decyzji sejmowych, co nie oznacza, że główny organ ustawodawczy nie wprowadzał nowych regulacji, choćby ustalając ryczałty. Wśród prowentów mamy cła nadzorowane centralnie, przy których rozróżniano wielkopolskie, małopolskie i ruskie, ponadto aukcję celną (cło wwozowe i wywozowe od wartości towaru). Podatek ten, w wymiarze zwyczajnym (uchwalono wszak, jako nadzwyczajne świadczenie, cło generalne), nakładano na kupców, podobnie jak donatywę kupiecką, która była świadczeniem kontyngentowym, rozdzielanym na poszczególne miasta (ponad 100 miast i miasteczek), zobowiązane do uiszczenia zryczałtowanych sum narzuconych sejmowym ustawodawstwem. Kolejne prowenty pobierano w wyniku opodatkowania trunków, a ściślej mówiąc składów winnych. Pod tym świadczeniem kryły się składne winne i jego aukcja. Ostatnim prowentem było

że Jabłonowski kontrolował wydatki z kwarty; AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 163a, t. 14, s. 283.

¹⁸ AGAD, ASK II, sygn. 63, s. 213, sygn. 63a, k. 16–16v, sygn. 64, k. 107v–108, sygn. 65, k. 48, sygn. 66, k. 18v, sygn. 68, k. 19v.

poglówne żydowskie, o którego genezie bardzo lakonicznie wspomniał Roman Rybarski, że „podatek to bardzo stary”¹⁹. Pierwotnie miało być to świadczenie płacone „od głowy”, jednakże od końca XVI w. płatnikami stały się kahały, które zobowiązano do uzbierania zryczałtowanej wola stanów sejmujących kwoty. Ten ryczałt w omawianej epoce wynosił 100 tys. zł²⁰. W dostępnej literaturze wspomniane prowenty nie są na ogół zestawiane ze sobą, gdyż przyjmuje się inne kryteria ich omawiania, zgodnie z podmiotem opodatkowania (czyli podatki od trunków, od kupców itd.) – niezależnie czy były to świadczenia stałe, czy nadzwyczajne, nakładane przez sejmy bądź sejmiki. Wciąż niewiele o nich wiemy – od genezy po kwestie związane z ich codzienną administracją – dlatego niniejsze rozważania staną się, być może, punktem wyjścia do dalszych dociekań naukowych, wskazując nowe obszary badawcze.

W przypadkach innych niż kwarta prowentów trudniej jest wskazać wszystkie cele ich wydatkowania, ponieważ rachunki sejmowe tego nie precyzują. Ogólnie w rachunkach mamy ukazane wszystkie wpływy podatkowe, a potem ich rozchód, ale bez szczegółów, na co dokładnie wydano kwoty z pojedynczych podatków. Na podstawie księgi podskarbiego Morsztyna z dochodami i wydatkami z prowentów widać jednak dobrze, na co przeważnie je wykorzystywano. W pierwszej kolejności przeznaczano je na zobowiązania stałe, jak pensje i jurgielty koronnych urzędników wojskowych (hetmani wielki i polny, pisarz polny, strażnicy koronny i wojskowy, oboźny wojskowy oraz kapitan wojskowy, rotmistrzowie piechoty wybranieckiej) i cywilnych (instygator, wiceinstygator, tłumacz i podtłumaczy języków „orientalskich”) czy na pracowników administracji centralnego aparatu skarbowego (np. pisarze skarbowi). Wydatkowano je także na tzw. traktamenty za pełnienie funkcji komisarzy do podziału hiberny (zarówno dla komisarzy cywilnych, jak wojskowych) oraz na różne formy diet poselskich – czy to dla posłów wojskowych na sejmy, czy dla posłów sejmikowych do króla. Ponadto przeznaczano je na misje poselskie do innych państw albo na prowizje dla obcych posłów przybywających z misją dyplomatyczną do Rzeczypospolitej²¹. Tego typu wydatki z prowentów dobrze widać na podstawie rachunków sejmowych

¹⁹ R. Rybarski, dz. cyt., s. 214.

²⁰ Syntetyczny opis na podstawie badań rachunków sejmowych oraz charakterystyki zamieszczonej w pracach: M. Nycz, dz. cyt., s. 50–63; R. Rybarski dz. cyt., s. 214–230, 237–251, 274–282, 284–291; A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej...*, s. 62–66.

²¹ AGAD, ASK I, sygn. 153, Manual prowentów Rzptej ordynaryjnych, a to za urzędu podskarbstwa jaśnie wielm. jmści pana Jana Andrzeja z Raciborska Morstina, podskarbiego wielkiego koronnego, kowalskiego, zawihostskiego, tucholskiego &c starosty, 1676 r., *passim*.

z 1683 r., będących sprawozdaniem z działalności centralnego aparatu skarbowego za lata 1681–1682. Był to okres, kiedy nie wybierano podatków nadzwyczajnych, kontrolowanych centralnie, a wojsko państwowe, stanowiące zawsze poważne obciążenie budżetowe, od 1 V 1679 r. pozostawało na utrzymaniu sejmików województw i ziem²². Bez tych obciążeń skarb centralny dalej musiał sprostać takim zobowiązaniom jak wyżej wskazano, a więc: „na jurgielta i pensje wojskowe”, „na wyprawę ichmpp. posłów do różnych państw *in negotiis publicis* wysłanych”, „na prowizje różnych posłów moskiewskich, kozackich, tureckich, tatarskich i ich zwyczajne kontentacje”, „na zwyczajne upominki tatarskie”, „na różne ordynaryjne i ekstraordynaryjne z sejmów komisje *et per senatus consulta* płacić nakazane ekspensa”, „na pensje *ex ordinatione* sejmów *et senatus consiliorum*” i „na zwyczajne salaria skarbowe”²³. Gros tych wydatków miały pokryć właśnie wpływy z procentów.

Dochód z podatków ordynaryjnych służył w okresie wojennym (choć nie tylko) też jako dopełnienie zobowiązań finansowych dla poszczególnych oddziałów wojskowych, gdy brakowało im środków z podatków nadzwyczajnych²⁴. Dowodzi to zresztą pewnej elastyczności w dysponowaniu przychodami z procentów, wydawano je bowiem zgodnie z potrzebami, a nie w sposób rygorystycznie przestrzegany na z góry ustalone cele. Dla przykładu, w okresie pokoju między obiema wojnami tureckimi (1676–1683), „karmowe” (czyli dieta) dla posłów wojskowych oraz traktamenty dla komisarzy hibernowych były pokrywane z różnych procentów ordynaryjnych²⁵, podczas gdy jeszcze w 1676 r. członkowie

²² Z. Hundert, *Wykaz repartycji jednostek wojska koronnego, zgodnie z podziałem komisji lwowskiej w 1679 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 17 (58), nr 2–3 (256–257), 2016, s. 17–34. Jest to o tyle ważna uwaga, ponieważ od 1 V 1677 do 30 IV 1679 r. zredukowane po wojnie z Turcją do etatu pokojowego wojsko koronne było jeszcze utrzymywane przez skarb, głównie z podatków uchwalanych przez sejmy. To utrzymanie kosztowało zaś skarb centralny 4 448 189 zł, 22 gr i 9 den; zob. AGAD, ASK II, sygn. 65, Rachunki sejmu warszawskiego w 1681 r., k. 41v–47.

²³ AGAD, ASK II, sygn. 66, Rachunki sejmu warszawskiego w 1683 r.

²⁴ Zob. np. AGAD, ASK VI, sygn. 18, Asygnacja podskarbiego Morsztyna dla chorągwi pancерnej Jana III na 1638 zł i 28 gr z pogłównego żydowskiego (od Żydów lwowskich), Warszawa, 30 III 1675 r., f. 80; tamże, Asygnacja Morsztyna dla regimentu pieszego Jana III pod Ernestem Denhoffem na 3000 zł z pogłównego żydowskiego (od Żydów wołyńskich), Warszawa, 25 VIII 1675 r., f. 101; tamże, Asygnacja Morsztyna na „kompanię semeńską” Jana III pod Adamem Siekierzyńskim na 2060 zł i 20 gr z pogłównego żydowskiego (od Żydów krakowskich), Kraków, 25 II 1676 r., f. 133.

²⁵ Zob. np. AGAD, ASK VI, sygn. 23, Polecenie J.A. Morsztyna stolnikowi wyszogrodzkiemu Adamowi Kotowskiemu „wyliczyć z procentów ceł Rzptej w dyspozycyjej WMMP zostających” 3000 zł na „melioracją karmy naznaczonej” za poselstwo wojskowe na sejm warszawski 1681, Warszawa, 6 V 1682 r., f. 125; tamże, Oznajmienie Morsztyna,

poselstwa od wojska koronnego mieli otrzymać swoje należności z nadzwyczajnego podatku – pogłównego generalnego²⁶. Wpływy z procentów w omawianej dobie pożytkowano zatem nie tylko na cele cykliczne, jak coroczne wypłaty jurgieltów, ale także nadawano im charakter suplementu dla wydatków z podatków nadzwyczajnych.

Wskazane wyżej cele, na które wydatkowano wpływy z procentów ordynaryjnych, rozumiano dosyć szeroko. Przykładowo w ramach wydatków dotyczących przyjęcia zagranicznych poselstw podskarbi Morsztyn nakazał w 1681 r. wypłacić administratorowi ceł koronnych stolnikowi wyszogrodzkiemu Adamowi Kotowskiemu 500 zł dla rotmistrza piechoty marszałkowskiej Augustyna Mierzejewskiego „*ratione przystawstwa do posłów wielkich moskiewskich*”, a więc dla eskorty carskich wysłanników²⁷. W 1684 r. z procentów wyznaczono płacę staroście różańskiemu Franciszkowi Wesslowi oraz staroście małogoskiemu i dworzaniowi królewskiemu Stanisławowi Tęgoborskiemu, jako komisarzom też do posługi względem cudzoziemców – pierwszemu za zaprowadzenie w 1683 r. sojuszniczego kontyngentu brandenburskiego na kampanię wiedeńską, drugiemu zaś na odprowadzenie go z powrotem do „granic pruskich”²⁸. Szeroki wachlarz możliwości wykorzystania innych niż kwarta procentów nie oznaczał, że nie próbowano przypisać im stałych celów, na które miały być wydatkowane. Zgodnie z projektem Jana III, przedstawionym na sejmie koronacyjnym w marcu 1676 r., pogłównie żydowskie, „które przeszłych lat na tatarskie bywało obracane kozuchy” (czyli na tzw. upominki tatarskie), miało być teraz spożytkowane na utrzymanie wojska kozackiego w służbie królewskiej w sile 4 tys. ludzi²⁹. Zgodnie z tym planem uchwalono w skrypcie do archiwum służbę wojsku

że sprawę zapłaty 2000 zł Stefanowi Ważyńskiemu, porucznikowi chorągwi husarskiej Marcina Zamoyskiego, wojewody braclawskiego, za funkcję komisarza od wojska do podziału hiberny w 1680 r., przekazał administratorom składów winnych, Warszawa, 11 II 1681 r., f. 207.

²⁶ Zob. np. AGAD, ASK VI, sygn. 18, Asygnacja na zapłatę 1000 zł z podwójnego pogłównego podczaszemu sieradzkiemu Andrzejowi Modrzewskiemu za pełnienie funkcji posła wojskowego na sejm koronacyjny 1676, Kraków, 25 IV 1676 r.; tamże, Asygnacja na zapłatę 2692 zł z podwójnego pogłównego staroście chełmskiemu Michałowi Rzewuskiemu za pełnienie funkcji posła wojskowego, Kraków, 28 IV 1676 r., f. 195.

²⁷ Tamże, Asygnacja podskarbiego Morsztyna, Warszawa, 4 I 1681 r., f. 148.

²⁸ AGAD, ASK VI, sygn. 23, Asygnacja do składnego winnego na zapłatę 2000 zł F. Wesslowi, Warszawa, 2 XII 1684 r., f. 769; tamże, Asygnacja do składnego winnego na zapłatę 2000 zł S. Tęgoborskiemu, Kraków, 31 I 1684 r., f. 781.

²⁹ Sposób i porządek obrony Rzptej podczas wojny tureckiej (marzec 1676 r.), w: *Przyczynki do wojny 1676 r.*, oprac. J. Woliński, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2, 1930, cz. 1, s. 146.

JKM zaporoskiemu z płacą z pogłównego żydowskiego, „a cokolwiek zaś podatek pogłównego pomienionego w zapłacie Kozakom nie wystarczył, tedy z inszych Rzptej podatków skarb dodawać powinien będzie”³⁰. Uchwała ta okazała się jednak tymczasowa i od 1677 r. ci Kozacy, którzy pozostali na służbie, mieli być dotowani z ogólnych wpływów skarbowych, ze wszystkich podatków³¹. Jak widzimy, w omawianym okresie zgłaszano nowe projekty wykorzystania dochodów z prowentów zwyczajnych³². Pozostają one jednak – zwłaszcza te postulowane przez szlachtę na sejmikach – odrębnym tematem, wartym omówienia w osobnym studium.

Powyższa analiza potwierdziła uwagę ze wstępu, że wpływy z prowentów nie były w stanie pokryć najistotniejszych wydatków państwowych – ale należy pamiętać, że w pierwszym dziesięcioleciu rządów Jana III, w związku z wojną turecką, trzeba było sprostać nadzwyczajnym wydatkom, a te wymagały nadzwyczajnych środków. Podatki stałe stanowiły tu tylko drobną część, co dobrze widać na przykładzie rachunków sejmu grodzieńskiego z 1678/1679 r., w których przedstawiono wpływy i rozchody ze skarbu za lata 1677 i 1678. Znakomitą większość wydatków generowała konieczność rozliczeń z wojskiem za czas służby do 1676 r., ale nie tylko. Dochód z prowentów wyniósł wówczas niecałe 1 157 336 zł (z kwarty – 527 874 zł, 15 gr i 4 den, z ceł koronnych, donatywy kupieckiej i aukcji celnej – 317 500 zł, ze składnego winnego i jego aukcji – 129 461 zł, z pogłównego żydowskiego – 182 500 zł). W ogólnych wpływach podatkowych z lat 1677–1678, wraz z zaległościami (ze wszystkich podatków ustanowionych na sejmach w 1676 i 1677 r.), czyli w sumie prawie 15 808 807 zł, dochód z prowentów stanowił zaledwie 7%³³. Pamiętać należy jednak, że pobór z podatków stałych był wykorzystywany przede wszystkim na cele cykliczne, choć w pewnym stopniu też na pokrycie kosztów działalności własnej (choćby uposażenia urzędników

³⁰ Skrypt *ad Archivum* koronny, Kraków, 4 IV 1676 r., w: *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676*, oprac. J. Woliński, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 16, 1970, cz. 1, s. 280.

³¹ Więcej zob. З. Хундерт, *Приклади польсько-козацької співпраці в епоху Яна Собеского (1668–1696)*, w: *Польсько-українська військова співпраця протягом історії*, red. О. Алфьоров, Київ 2018, s. 81–83. Przykładowo z prowentów na Kozaków będących na służbie królewskiej placono np. w 1681 r.; zob. AGAD, ASK VI, sygn. 23, Polecenie wypłaty A. Kotowskiemu z ceł koronnych 1000 zł dla wojska JKM zaporoskiego, Warszawa, 28 VI 1681 r., f. 235.

³² Aczkolwiek podobne pomysły pojawiały się wcześniej. W 1669 r. szlachta liwska proponowała, by nadworna gwardia królewska Michała Korybuta była opłacana z pogłównego żydowskiego i donatywy kupieckiej; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 238.

³³ AGAD, ASK II, sygn. 64, Rachunki sejmu grodzieńskiego w 1678/1679 r., k. 81v–84.

skarbowych). W związku ze specyfiką omawianego okresu gros wydatków z prowentów było przeznaczane na potrzeby wojskowe. Oczywiście istniał prowent, który po to tylko był ustanowiony (a więc kwarta – stara i nowa), ale wpływy z niego nie były w stanie sprostać poważniejszym potrzebom wojskowym. Dlatego jego część, w postaci wpływów z kwarty starej, włączono do funduszu hibernowego, a to z kolei uszczupliło prerogatywy urzędu podskarbiego koronnego, a zwiększało kompetencje buławy. Druga część w postaci kwarty nowej nadal miała pokrywać koszty związane z utrzymaniem artylerii, co przynajmniej w pierwszej dekadzie rządów Jana III zdawało egzamin. Pozostałe prowenty miały natomiast w wydatkach na cele wojskowe – z wyłączeniem pensji i jurgieltów – charakter suplementów. Przy tak skonstruowanym aparacie skarbowym, i z uwzględnieniem specyfiki epoki, wydaje się, że cele wydatkowania prowentów ordynaryjnych zostały obrane prawidłowo.

Odrębną kwestią pozostaje ściągальność podatków stałych, z tym że trudno ją scharakteryzować, ponieważ była ona różna w zależności od okresów rozliczeniowych. Wątek ten, w poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie zadane we wstępie – czy system prowentów powinien być rozwijany, czy raczej zaniechany, jest niewątpliwie istotny. Niemniej, zgodnie z poczynionymi wyżej ustaleniami nie ma wątpliwości, że podatki stałe były konieczne, pytanie tylko, czy w ówczesnych warunkach ekonomicznych opodatkowaniu stałemu podlegały właściwe grupy społeczne, nieruchomości, towary i usługi? Za Jana III rewolucji na tym polu, jak widać, nie przeprowadzono, starając się maksymalnie spożytkować to, co już wypracowano. Nie sięgano również do takich rozwiązań jak w 1670 r., gdy w trybie nadzwyczajnym zwiększono pobory z prowentów ordynaryjnych, aby Trybunał Lwowski w 1671 r. mógł skuteczniej zająć się kilkumilionowym długiem państwa wobec armii koronnej – co nie przyniosło jednak efektów na miarę oczekiwań³⁴. Na tym etapie badań możemy chyba uznać, że utrzymanie systemu poboru prowentów było w omawianym okresie zasadne. Jedyna poważna zmiana, która nastąpiła, dotyczyła kwarty starej.

Na koniec warto odnieść się jeszcze do tego, czy istniała polityczna kontrola króla nad pobieraniem i wydatkowaniem prowentów ordynaryjnych? Zgodnie z obecnym stanem wiedzy możemy podejrzewać, że tak. Po zakończeniu wojny tureckiej w 1676 r. jednym z administratorów

³⁴ AGAD, ASK I, sygn. 153, Manual prowentów Rzptej ordynaryjnych, a to za urzędu podskarbstwa jaśnie wielm. jmści pana Jana Andrzeja z Raciborska Morstina, podskarbiego wielkiego koronnego, kowalskiego, zawihostskiego, tucholskiego &c starosty, 1676 r., passim; więcej zob. Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 332–337.

składnego winnego został chorąży zatorski i oberszter komputowego regimentu gwardii królowej Marii Kazimiery – Stanisław Morsztyn. Niewątpliwie był on blisko związany z Domem Sobieskich oraz z samą monarchią, a w fakcie powierzenia mu czynności administrowania dochodami ze składów winnych można dopatrywać się praktyki królewskiej umieszczania swoich ludzi w różnych sektorach życia publicznego, pomijając już fakt, że jeden z dowódców gwardii zyskał wówczas dodatkowe źródło dochodu³⁵. Nie do końca jest jasna rola innego protegowanego monarchy – a przyszłego podskarbiego (choć dopiero od 1689 r.) – Marka Matczyńskiego. W czasach, gdy nie pełnił on żadnej formalnej funkcji w aparacie skarbowym, miał wpływ na dysponowanie prowentami, zlecając pisemnie wypłaty ze skarbu koronnego choćby na cele wywiadowcze³⁶. Oprócz tych postaci w administrowanie prowentami (a dokładniej cłami) zaangażowani byli: niezwykle przedsiębiorczy stolnik wyszogrodzki Adam Kotowski, korzystający z protekcji króla, a także miecznik koronny i od 1681 r. wojewoda malborski Franciszek Jan Bieliński, uprzednio zarządca królewskiej ekonomii malborskiej (do 1675 r.). W ich przypadkach decydujące były raczej kompetencje ekonomiczne, ale nie należy wykluczać związków politycznych. Są to jedynie przesłanki, a to, czy król potrzebował kontroli politycznej nad wpływami i wydatkami z prowentów ordynaryjnych w systemie sprawowania rządów wymaga kolejnych badań – podobnie jak inne sygnalizowane wyżej zagadnienia.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD): Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 163a, t. 14; Archiwum Skarbu Koronnego: dz. I, sygn. 153; dz. II, sygn. 63, 63a, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 74; dz. VI, sygn. 18, 23.
Archiwum Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, sygn. 28188MW.
Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie, rkps 426.

³⁵ Z. Hundert, *Poselstwo od wojska koronnego na sejm warszawski 1683 roku jako przykład patronatu wojskowego Jana III*, „Roczniki Humanistyczne” 66, 2018, nr 2, s. 39–58, s. 42–43, 50, 51–52.

³⁶ Zob. np. AGAD, ASK VI, sygn. 23, Polecenie wypłaty przez M. Matczyńskiego ze skarbu koronnego, „towarzyszowi chorągwi strażnika wojskowego nazwiskiem Skiertowicz, który przywiózł pewne wiadomości z Wołoch”, Jaworów, 19 V 1682 r., f. 291.

Źródła drukowane

- Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676*, oprac. J. Woliński, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 16, 1970, cz. 1, s. 254–286.
- Przyczynki do wojny 1676 r.*, oprac. J. Woliński, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2, 1930, cz. 1, s. 143–156.
- VL, t. 5, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860.

Opracowania

- Filipczak-Kocur A., *The Financial Contribution of the Grand Duchy of Lithuania to the War Campaigns in the Years 1673–1676*, w: *Проблем інтэграцыі і інкарпарацыі ў развіцці Цэнтральнай і Усходняй Еўропы ў перыяд ранняга Новага часу*, red. С. Сокал, А. Янушкевіч, Мінск 2010, s. 358–366.
- Filipczak-Kocur A., *Finanse litewskie za podskarbiego Hieronima Kryszpina Kirszenszteina 1663–1676*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 14, 2011, s. 41–85.
- Filipczak-Kocur A., *Od Chocimia do Żórawna (Żurawna). Finansowy udział Wielkiego Księstwa Litewskiego w kampaniach wojennych 1673–1676*, w: *Armia i społeczeństwo*, red. T. Ciesielski, Zabrze 2009 (Studia Historyczno-Wojskowe, 3), s. 130–137.
- Filipczak-Kocur A., *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648. Projekty, ustawy, realizacja*, Warszawa 2006.
- Hundert Z., *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa mal-kontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, wyd. 2. popr. i uzup., Oświęcim 2019.
- Hundert Z., *Poselstwo od wojska koronnego na sejm warszawski 1683 roku jako przykład patronatu wojskowego Jana III*, „Roczniki Humanistyczne” 66, 2018, nr 2, s. 39–58.
- Hundert Z., *Wykaz repartycji jednostek wojska koronnego, zgodnie z podziałem komisji lwowskiej w 1679 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 17 (58), nr 2–3 (256–257), 2016, s. 17–34.
- Kołodziej R., *Funkcjonowanie systemu podatkowego Rzeczypospolitej i jego wpływ na wojnę z Turcją w czasach Jana III Sobieskiego*, w: *Pecunia nervus belli. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV–XVII wieku*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, F. Wolański, Katowice 2016, s. 239–252.
- Nycz M., *Geneza reform skarbowych Sejmu Niemego. Studium z dziejów skarbowo-wojskowych z lat 1697–1717*, Oświęcim 2016 (wyd. 1: Poznań 1938).
- Rybarski R., *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939.
- Sowa J.J., *Najtrudniejsze lata wielkiego wodza? Jan III Sobieski a wysiłek wojenny Rzeczypospolitej w latach 1690–1696*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 146, 2019, z. 2, s. 495–508.

Sowa J.J., *Nervus belli czy finansowe jarzmo Ligi Świętej? Skarb hibernowy a finansowanie wysiłku wojennego Korony 1685–1700*, w: *Jarzmo Ligi Świętej? Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1684–1696*, red. D. Milewski, Warszawa 2017, s. 137–159.

Wimmer J., *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1965.

Хундерт З., *Приклади польсько-козацької співпраці в епоху Яна Собєського (1668–1696)*, w: *Польсько-українська військова співпраця протягом історії*, red. О. Алфьоров, Київ 2018, s. 67–93.

Zbigniew Hundert

Relic of the past or a substantial permanent income? Revenues and expenditures of the Crown ordinary revenues in the first decade of John III's reign (1674–1683)
(Summary)

The so-called in Polish *prowenty ordynaryjne* were permanent revenues of the Crown treasury, under central supervision headed by the office of the Crown treasurer. In the second half of the seventeenth century, they included the so-called quarter (old, new, and quadruple), customs duties (Greater Poland, Little Poland, Ruthenia, and the customs auction), merchant's donations, Jewish poll tax, wine dues and the wine dues auction. In the first decade of John III's reign (1674–1683), they did not constitute the primary income of the treasury. In the accounting period of 1677–1668, they accounted for only 7 per cent of all Crown tax revenue. They were generally used for military purposes, the salaries of civil servants, the maintenance of the central treasury administration, and for expenses related to the sending and receiving envoys. The purpose of the old and new quarters was specific. Most of the income from the former in 1677 was included in the army winter fund (for the needs of the army in winter), while the latter was used to maintain the artillery. The income from the *prowenty ordynaryjne* in 1674–1683 proved helpful to meet cyclical obligations and supplement extraordinary expenses, for which special taxes were passed.

Zbigniew Hundert (ur. w 1986 r. w Warszawie) – doktor nauk humanistycznych w zakresie historii (2014). Adiunkt w Dziale Projektów Naukowych i Muzealnych Zamku Królewskiego w Warszawie – Muzeum, a także adiunkt badawczy na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Autor dwóch monografii książkowych i blisko stu innych publikacji. Związany z warszawskim ośrodkiem historyków epoki nowożytnej. Zajmuje się historią polityczną wojskową oraz ekonomiczną Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII w.

Zbigniew Hundert (b. 1986 in Warsaw) – PhD in history (2014), researcher at the Department of Scientific and Museum Projects of the Royal Castle in Warsaw – Museum and associate professor at the Faculty of History of the University of Warsaw. Author of two book monographs and nearly one hundred other publications. Associated with the Warsaw centre of historians of the early modern era. His research interests include the political, military and economic history of the Commonwealth in the second half of the 17th century.

E-mail: zhundert@zamek-krolewski.pl